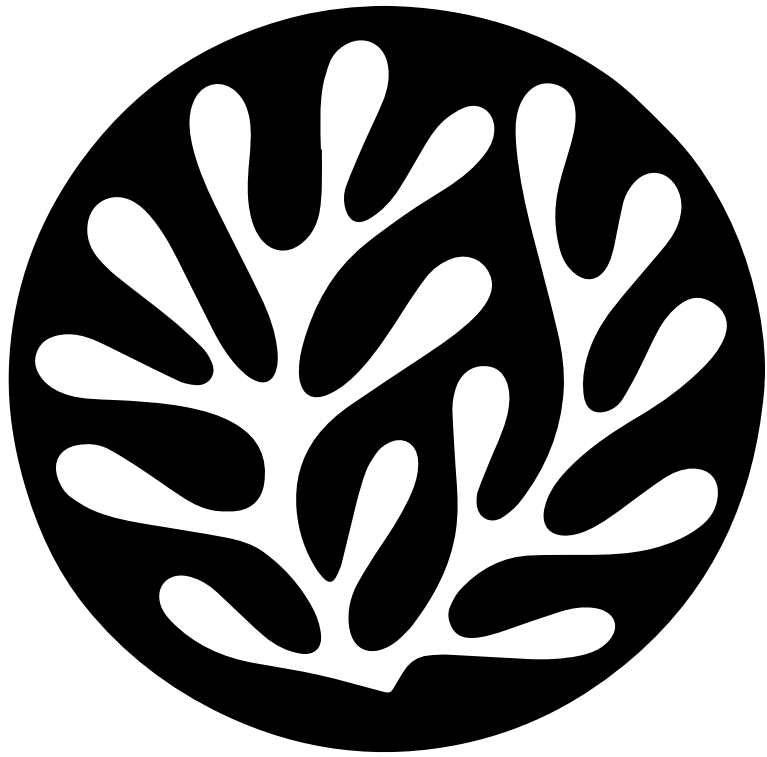

Karolina Jakaitė

ŠALTOJO KARO KAPSULĖ

Lietuvių dizainas
Londone 1968

Karolina Jakaitė

ŠALTOJO KARO KAPSULĖ

Lietuvių dizainas Londone 1968
Vieno paviljono istorija

RECENZENTAI

prof. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas)
dr. Lijana Natalevičienė (Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

MENINIS REDAKTORIUS

Julijus Balčikonis

DIZAINAS

Laura Grigaliūnaitė

KALBOS REDAKTORĖ

Dangė Vitkienė

SANTRAUKĄ | ANGLŲ KALBĄ VERTĖ

Laima Bezginaitė

SANTRAUKĄ REDAGAVO

Howard Jarvis

Tiražas

1 000 egz.

Studija parengta kaip Lietuvos mokslo tarybos finansuotos podoktorantūros stažuotės „Lietuvos dizainas tarptautinėse ir Baltijos šalių parodose 1966–1985: ištakos, įtakos, įtampos ir identitetai“ Vilniaus dailės akademijoje rezultatas. Tyrimas bendrai finansuojamas iš Europos socialinio fondo lėšų (Projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-02-0130)

Lietuvos
mokslo
taryba

Knygos leidybą iš dalies finansavo

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Knyga leidžiama bendradarbiaujant su

Vilniaus
dailės
akademija

Parodos *Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odisėja*
katalogo priedas leidžiamas bendradarbiaujant su

LDG

ISBN 978-609-8198-21-8

© Karolina Jakaitė, 2019

© VšĮ „Dizaino fondas“, www.dizainofondas.lt, 2019

© Leidykla LAPAS, www.lapasbooks.com, 2019

Šį leidinį draudžiama atgaminti bet kokia forma ar būdu, viešai skelbti, taip pat padaryti viešai prieinamą kompiuterių tinklais (internete), išleisti ir versti, platinti jo originalą ar kopijas: parduoti, nuomoti, teikti panaudai ar kitaip perduoti nuosavybėn. Draudžiama šį kūrinių, esančių bibliotekose, mokymo įstaigose, muziejuose arba archyvuose, mokslinių tyrimų ar asmeninių studijų tikslais atgaminti, viešai skelbti ar padaryti visiems prieinamą kompiuterių tinklais tam skirtuose terminaluose tų įstaigų patalpose.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

Skiriu

LONDONO PAVILJONO KŪRĖJAMS ir
Jurgai Sofijai bei Jonui Pauliui

Turinys

9	Pratarmė
11	Padėkos
15	Ižanga. Šaltojo karo kapsulė: sovietinis eksporto paviljonas
31	1 skyrius DIZAINAS IR BAIMĖ: <i>Pabaltijo</i> respublikos politinių sistemų varžybose
47	2 skyrius PAVILJONO SIMBOLIAI: nuo rūtų ir gintarų iki metalo sferų
77	3 skyrius LIETUVIAI EARLS COURT: vitražas, verbos ir skandinaviško stiliaus stiklas
97	4 skyrius „NĖ VELNIO NEBIJAU“: drąsus grafinis dizainas
127	5 skyrius MODELIŲ NAMŲ KOLEKCIJOS: nuo Paryžiaus mados citatų iki Kauno triacetato

161	6 skyrius IŠTRŪKUS UŽ GELEŽINĖS UŽDANGOS: svinguojantis Londonas
203	7 skyrius PRAHOS ĮVYKIAI: antisovietiniai protestai gatvėse
217	Epilogas. Apie paviljono nesėkmes ir sėkmes
225	Summary <i>The Cold War Capsule: Lithuanian design in London in 1968</i>
235	Parodos „Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odisėja“ katalogas
248	Šaltiniai ir literatūra
253	Asmenvardžių rodyklė

Pratarmė

„Atmintis tampa įdomi tik kovodama su užsimiršimu.“

Adrian Forty

„Buvo kažkokia paroda Londone“, – prasitarė šviesaus atminimo grafikas ir dizaineris Kęstutis Gvalda 2008 m., kai mano akį tarp daugybės septinto dešimtmečio lietuviškų prekinių ženklų patraukė opartinė rūtos šakelė. Susižavėjusi šiuo Vaidilutės Grušėkaitės sukurtu ženklu, panorau daugiau sužinoti, kokia galėjo būti paroda, surengta Londone sovietmečiu? Taip maždaug prieš 10 metų užkibau už šios istorijos nenujausdama, kad ji mane patrauks taip stipriai ir ilgam.

Netrukus išsiaiškinau šios parodos metus – 1968-iejį, man tapę viso vyksmo savotišku atskaitos tašku – ir tai, jog Lietuvos ekspozicijos dizainą sukūrė Tadas Baginskas. Nuo to laiko kaskart sutikusi profesorių Vilniaus dailės akademijoje, dažniausiai Dizaino katedroje, vėliau svečiuodamasi jo namuose Antakalnyje, sužinodavau vis įdomesnių detalių, kurios vesdavo prie naujų šaltinių, archyvų, žmonių ir istorijų. Darėsi vis sudėtingiau greitai ir glaustai kitiems papasakoti, ką tyrinėju. Bet įžangos tam ir skirtos.

Tad pabandyčiau trumpai. 1968 m. rugpjūtį Londone *Earls Court* parodų centre veikė Sovietų Sąjungos pramonės ir prekybos paroda. Tai buvo svarbiausia 1968 m. paroda, surengta užsienyje. Šalia pagrindinės, Šaltojo karo varžybų nuotaiką atspindinčios, kosmoso temos tais metais dėmesys buvo sutelktas į *Pabaltijo* respublikų prisistatymą.

Jau įvardytas vienas pagrindinių šios istorijos herojų – Baginskas – sukūrė Lietuvos paviljono ekspozicijos koncepciją ir dizaino sprendimus. Specialiai šiai parodai jis taip pat suprojektavo įspūdingą gintaro pano ir „kosminių“ formų šviestuvus bei pakvietė kitus jaunos to meto Lietuvos menininkus prisijungti prie šio eksportinio paviljono kūrimo. Taip sužinojau apie kinetinę Algimanto Stoškaus vitražo instaliaciją ir Felikso Bajoro muziką bei Antano Kazakausko katalogą, Algimanto Stapulionio baldus, Gintos Baginskienės stiklo dizaino pavyzdžius, kitų Eksperimentinio taros ir įpakavimo konstravimo biuro dailininkų pakuotes ir reklaminius leidinius, Vilniaus modelių namų kolekcijas.

Dauguma šių kūrinių į Londoną išplaukė laivais, supakuoti didžiulėse dėžėse, kartu su geriausiais pramonės gaminių pavyzdžiais ir įvairiais suvenyrais. *Earls Court* parodų centre vyko lietuviškų filmų peržiūros, muzikos kūrinių perklausos, madų demonstravimas, įvairūs susitikimai.

Lietuvių menininkams, mėnesiui ištrūkusiems iš už geležinės uždangos, įsiminė ne tik spalvingas 1968-ųjų Londono gyvenimas, meninis vyksmas, bet ir netikėta kulminacija paskutinėmis parodos dienomis. Rugsjūčio pabaigoje sovietų tankai įsiveržė į Prahą, ir Londone prasidėjusiuose protesto mitinguose siūlyta išvis uždaryti parodą.

Jau paviljono kūrimo etape buvo susipynę daugybė prieštarų ir paradoksalių istorijų. Vizionieriško dizaino projektais siekta imituoti nebūtą laisvę ir kokybę. Paviljonas buvo kuriamas tarsi Šaltojo karo *kosminė kapsulė*, kurios misija nutrūko dėl nenumatytų politinių aplinkybių. Jas dar labiau sustiprino Didžiosios Britanijos spaudoje keliami okupuotų Baltijos šalių suverenumo klausimai bei išeivių organizuotos *Lietuvos bylos* akcijos. Kadangi tai buvo eksportinis projektas, Lietuvos paviljono eksponatai negrįžo iš Londono ir liko beveik nežinomi, jų istorijos pusšimtį metų saugotos archyvų ir prisiminimų *kapsulėse*.

Kuo labiau gilinausi į šią istoriją, tuo daugiau joje radosi vardų, sąsajų bei jungčių su Lietuvos ir pasaulio istorija, dizaino reiškiniiais, netgi su mano pačios biografijos aplinkybėmis, ryškėjo trapios ribos tarp vadinamosios sėkmės ir nesėkmės istorijų. Ši knyga gimė iš meilės Lietuvos dizainui, siekio atverti tarsi kapsulėse uždarytas septinto dešimtmečio istorijas, įspūdingus dizaino artefaktus, papasakoti apie jų kūrėjus ir juos formavusį sudėtingą laikmetį.

Daugumą čia paminėtų išskirtinių kūrybinių projektų mačiau fotografijų, bukletų, iliustracijų pavidalais, apie kai kuriuos sužinojau iš archyvinių dokumentų bei straipsnių aprašymų. Tačiau vieni iš vertingiausių atradimų radosi susitikimų su pačiais paviljono kūrėjais bei liudininkais metu, todėl pirmiausia *Jiems* ir skiriu šią studiją. Ir pasakojimą pasirinkau konstruoti įsiklausydama į jų istorijas, tačiau žvelgdama iš šių dienų dizaino tyrėjos perspektyvos.

Taip, tai – daugiaplanė ir daugiasluoksnė istorija, reikalaujanti empatijos tiek iš rašančiojo(-sios), tiek iš skaitysiančiojo(-sios).

Padėkos

„Visóks gyvenimas yra tikras.“

A. A.

Ši studija yra mano kaip dizaino istorikės odisėja, trunkanti daugiau nei 10 metų. Kelionėse ir susitikimuose lydėjo, naujus šaltinius ir artefaktus atrasti leido, tekstus ir objektus perskaityti padėjo daug man asmeniškai labai svarbių žmonių. Jiems visiems, įvardytiems ir likusiems už kadro, – daugybė nuoširdžiausių padėkų. Pirmiausia – paviljono autoriams ir jų artimiesiems, suteikusiems galimybę pažinti ir kitiems atverti šias istorijas – ypač Taduį Baginskiui, Gintai Baginskienei, Vaidilutei Grušeckaitei, Daliai Stoškutei. Taip pat ir kitiems studijoje paminėtiems dailininkams, dizaineriams, gerbiamiems respondentams, pasidalinusiems prisiminimais ir asmeniniuose archyvuose saugoma medžiaga – Algimantui Čekuoliui, Alfonsui Čepauskui, Rimantui Dichavičiui, Juozui Galkui, Romai Grendienei, Jonui Gudmonui, Arvydui Každailiui, Broniui Leonavičiui, Aksanai Naujokienei, Rimvydui Naujokui, Kęstučiui Ramonui, Lygijai Marijai Stapulionienei, Laimučiu Valeikai. Dėkodama už pasitikėjimą, kartu tikiuosi atlaidumo dėl galbūt likusių netikslumų.

Šios knygos nebūtų be profesinio palaikymo. Esu be galo dėkinga dviem nuostabioms vadovėms: Lolitai Jablonskienei – už tai, kad sutiko vadovauti disertacijai, įkvėpė imtis šaltinių paieškos, dalinosi įžvalgiais patarimais ir motyvavo nesustoti; Giedrei Jankevičiūtei – už taiklias kritines pastabas ir kartu su jomis siųstas vertingas nuorodas bei visada optimistinius kūrybinius impulsus. Kadangi tai pirmoji mano knyga, noriu nuoširdžiai padėkoti ir pirmajam savo vadovui Alfonsui Andriuškevičiui už visus padaršimus ir įkvėpimus – tekstinius ir egzistencinius. Prisimindama studijų laikus, negaliu pamiršti ir VDA Menotyros katedros referentės Marytės Indriulaitienės, kuri vieną 2007 m. žiemos popietę atnešė ir įteikė Kęstučio Gvaldos perduotą segtuvą su užrašytu jo namų telefono numeriu.

Taip prasidėjo šaltinių atradimų istorijos, jas sekė stažuotės, straipsniai, paskaitos, parodos, dizaino istorijos aktualizavimo projektai ir knygos rengimas. Visose veiklose mielai padėdavo, patardavo, palaikydavo ir gelbėdavo kolegės, dailės parodų ir

dizaino bendruomenės nariai. Dėkoju Godai Dapšytei, Rasai Janulevičiūtei, Živilei Etevičiūtei, Aistei Kisarauskaitei, Ievai Kuizinienei, Elonai Lubytei, Ievai Pleikienei, Jūratei Tutlytei, Mildai Žvirblytei. Dėkoju *Dizaino fondo* komandos nariams: Šarūnui Šlektavičiui, Gintautei Žemaitytei, Godai Šuminaitei, Gintautui Trimakui, Karoliui Milaševičiui, Kristinai Puleikytei, Benui Buivydui. Už patarimus ir bendradarbiavimą esu dėkinga Sigutei Chlebinskaitei, Audronei Drungilaitei, Vaidai Gasiūnaitei, Ramūnui Giliui, Rokui Sutkaičiui, Martynui Kazimierėnui, Eglei Opeikienei. Naujų atradimų šioje istorijoje radosi kuruojant parodą „Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odisėja“. Čia ypatinga padėka – Julijui Balčikonui ir visai NDG komandai: Eglei Juocevičiūtei, Danutei Gambickaitei, Laurai Grigaliūnaitei, Giedriui Gulbinui, Aleksandrui Kavaliauskui, Ievai Mazūraitei-Novickienei, Ernestui Parulskiui, Eglei Nedzinskaitei. Prie parodos rengimo ir sklaidos taip pat prisidėjusiems Rimui Sakalauskui, Rudolfui Levuliui, Pauliui Mazūriui, Irenai Mikuličienei, Vyčiui Ramanauskui, Jogintei Bučinskaitei.

Visas iniciatyvas leido įgyvendinti institucinė ir finansinė parama. Studijos rengimo metu stažuotės į Maskvos archyvus (dėkinga archyvarėms Nadeždai Kostrikovai ir Marijai Rogozinai) ir Zagrebo universitetą (dėkinga Fedjai Vukičiui), Londono parodos katalogo leidybą finansavo Lietuvos mokslo tarybos doktorantūros stažuotėjų projekto parama, administravo VDA Projektų skyrius (dėkinga Irenai Turčinavičienei). Dėkoju Lietuvos kultūros institutui už bendradarbiavimą kuriant *March* ženkliskus su rūtos simboliu (Aušrinei Žilinskienei, Rūtai Nanartavičiūtei), taip pat vykstant į 2018 m. stažuotę Londone (Justei Kostikovaitei). Už naujas įžvalgas ir patarimus esu dėkinga stažuotėse Londone (2011, 2014, 2018 ir 2019) sutiktiems dizaino istorijos tyrėjams Jane Pavitt, Davidui Crowley'ui, Verity Clarkson, Penny Sparke, Jeremy'ui Aynsley'ui, Adrianui Forty'ui, Pekkai Korvenmaa'ai; Claudijai Hopkins, Karinai Simonson ir Jurijui Dobriakovui už publikaciją anglų kalba; architektūros ir dizaino tyrėjams Triin Jerlei, Jarmo Kaugei, Jūriui Kermikui, Andresui Kurgui, Kai Lobjakas už estiškas nuorodas; latvių kolegėms Inesei Baranovskai, Irėnai Bužinskai, Ilzei Martinsonei, Baibai Strautmanei, Ilianai Veinbergai už Latvijos paviljono atradimus; *Kaunas Design Library* darbuotojams Lorenzo Piazzii ir Angelicai Peccini už *Domus* žurnalų nuorodas, Lietuvos kino centrai ir Lietuvos nacionaliniam radijui ir televizijai už kino kronikos kadrus, Lietuvos centriniam valstybės archyviui už septinto dešimtmečio fotografijas, Lietuvos kultūros tarybai už

paramą knygos leidybai. Taip pat kitiems tyrimuose ir knygos rengimo procese talkinusiems žmonėms: Margaritai Alper, Rasai Bačiulienei, Rūtai Eglinskienei, Linai Lagunavičienei, Daivai Parulskienei, Ramutei Vaikšnoraitei. Už palaikymą – draugėms Monique, Ugnei, Ūlai, Vydai, Živilei.

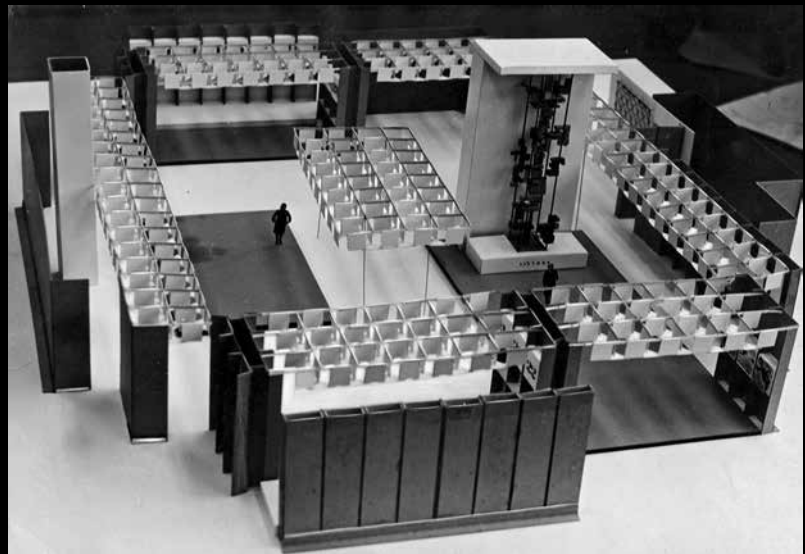
Ypatinga padėka žmonėms, įsijungusiems į Londono paviljono istorijos tyrinėjimus studijos rengimo etapuose ir padėjusiems tyrimo medžiagą paversti knyga. Recenzentams Lijanai Natalevičienei ir Arūnui Streikui, kurie sutiko perskaityti pirminį studijos variantą paskutinėmis 2018 m. savaitėmis, esu dėkinga už vertingas pastabas ir patarimus. Leidyklai „Lapas“ už sutikimą bendradarbiauti, naujų sąskambių atradimus Baginsko 1968-ųjų Londono fotografijose, vertingus leidybinius patarimus ir pagalbą, redaktorei Dangei Vitkienei už empatišką istorijos perskaitymą, vertėjams Laimai Bezginaitei ir Howardui Jarvisui, „Kopicentro“ skenuotojui Vytautui, knygos dizaineriams Julijui Balčikonui už daugybę meninių įžvalgų ir naujų interpretacijų atvėrimą, Laurai Grigaliūnaitei už septinto dešimtmečio dizaino kalbos ir ritmo pajautimą derinant tokias skirtingas knygos iliustracijas. Visiems jiems ačiū už begalinę kantrybę.

Neišsakytos padėkos ir per tuos metus jau iškeliavusiems, pirmiausia KĘSTUČIUI GVALDAI, perdavusiam daugybę vertingų dizaino šaltinių ir misiją – juos pristatyti; ANTANUI KAZAKAUSKUI, patikėjusiam Londono parodos katalogo perleidimo idėja; TIMUI OCHSERIUI, anglų kalbos dėstytojui, visada kartojusiam, jog dizaino istorijos pasakojimai gali būti įdomūs ne vien profesionalams; VILIUI IVANAUSKUI, pakvietusiam į interviu apie sovietologijos tyrimus ir paskatinusiam įžvelgti asmenines mano tyrinėjamų istorijų gijas bei autobiografines detales.

Knygos rašymo, o vėliau redagavimo ir vizualios medžiagos konstravimo procesas mane pačią tarsi uždarė į kapsulę, iš kurios, kaip kartais atrodė, sunkiai pavyks ištrūkti. Sudėtingiausia buvo artimiausiems žmonėms. Esu be galo dėkinga visiems šeimos nariams, ištvėrusiems ir palaikiusiems mane: vyrui Šarūnui, sesėms Monikai ir Agnei, Tėčiui ir ypač – Mamai už begalinį pasiaukojimą pavaduojant mane kaip mamą. O antroji šios knygos dedikacija – Jurgai ir Jonui, mano brangiausiems vaikams, tarsi atsiprašymas dėl nuolatinio laiko ir dėmesio trūkumo, kartu padėka už šilčiausias šypsenas bei apkabimus ir palinkėjimas – nebijoti.

Šaltojo karo kapsulė: sovietinis eksporto paviljonas

„Mums atrodo, kad Istorija – tai apie praeitį. Ne! Istorija yra ne apie tai, kas praėjo.

Ji apie tai, kas liko. Apie tai, kokie mes esame ir iš ko sudaryti. Ji apie dabartį.

Ir kuo labiau nuo jos nusigręžiame, tuo stipriau ji mus stveria už pakarpos.

Todėl ji ir apie Ateitį.“¹

1 Юрий Герчук, Эффект присутствия, Москва: Арт Волхонка, 2016, p. 407.

2 Susan E. Reid, „The Soviet Pavilion at Brussels’58: Convergence, Conversion, Critical Assimilation, or Transculturation?“, in: *Cold War International History Project*. Internetinė prieiga: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP62_Reid_web_V3sm.pdf, [žiūrėta 2013-08-27].

3 Karolina Jakaitė, *Lietuvos grafinis dizainas XX a. 6–8 deš.: tarp nacionalumo ir internacionalumo*: daktaro disertacija (vadovė doc. dr. Lolita Jablonskienė), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

4 Pirmoji stažuotė vyko nuo 2011 m. sausio 1 d. iki vasario 28 d., gavus Lietuvos mokslų tarybos stažuotių stipendijų. Stažuotės mokslinė vadovė Lietuvoje – doc. dr. Lolita Jablonskienė, Londone – Karališkojo menų koledžo (Royal College of Art) dizaino istorijos tyrėjai Jane Pavitt ir Davidas Crowley’is. Kitos stažuotės Londone vyko 2014, 2018 ir 2019 m.

5 2017 m. buvo nugriautas visas *Earls Court* kompleksas ir suplanuotas naujo gyvenamojo kvartalo statybos.

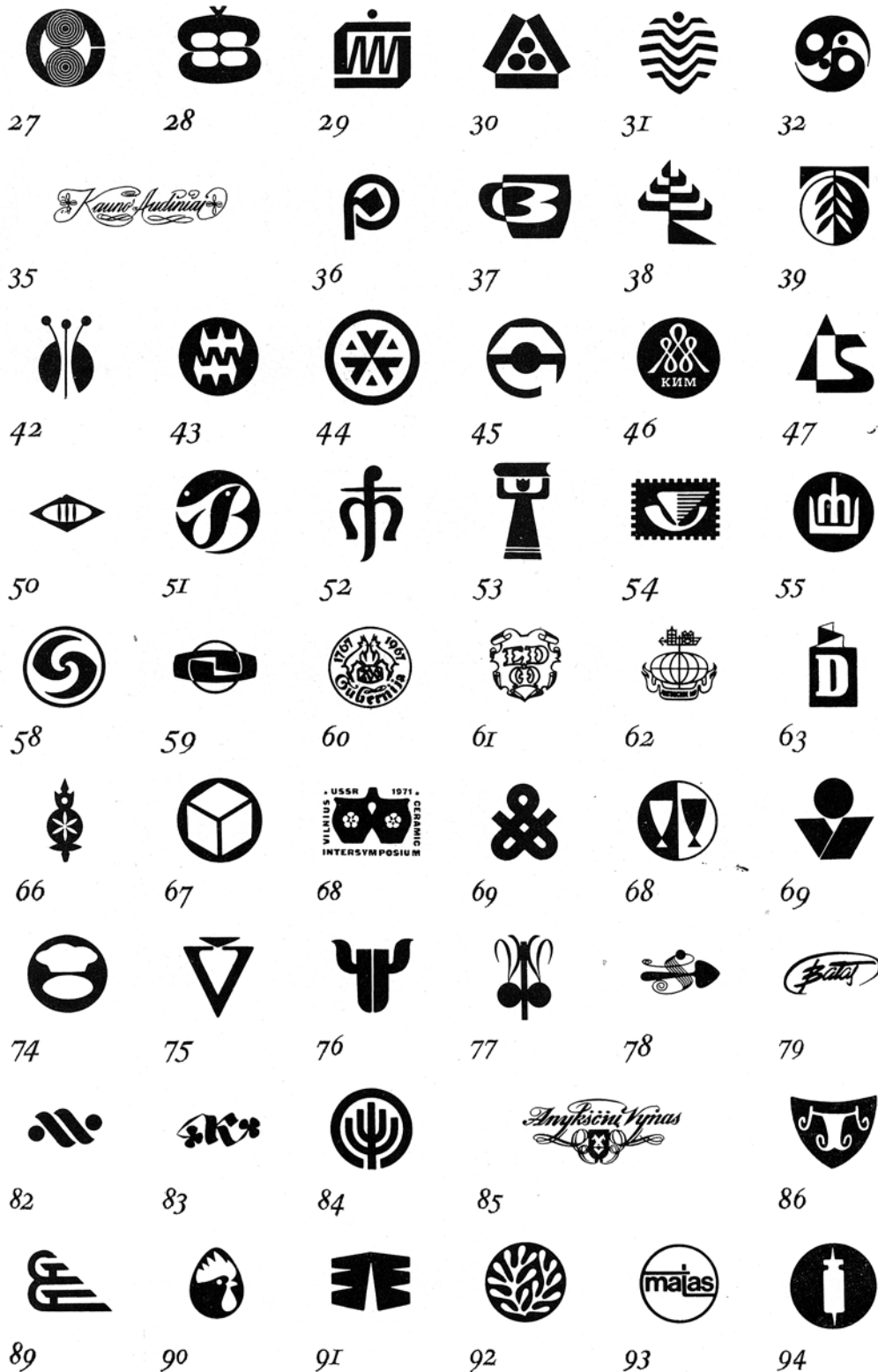
Pasaulinėse ir eksportinėse parodose visada būdavo balansuojama tarp savireklamos ir slaptumo, vizionieriško dizaino ir technologinių inovacijų, noro pasirodyti, aplenksti ar įbauginti. Šaltojo karo laikotarpiu tokios parodos tapo ekonominio ir pramoninio šnipinėjimo programų dalimi, suteikiančia galimybę pamatyti ir išmokti įvairių naujovių, taip pat susidaryti įspūdį apie kitų šalių ekonomikos, mokslo ir kultūros politiką. Tai buvo ideali proga abipusei stebėsenai, savivaizdžio formavimui ir įvaizdžio įtvirtinimui.

Nors technologinis ir ekonominis sovietų atsilikimas nuo Vakarų tik augo, nuo pat 1958 m. Briuselio parodos, kurioje buvo bandyta įtvirtinti Sovietų Sąjungos kaip modernios pasaulio jėgos įvaizdį, SSRS atstovai visą septintą dešimtmetį aktyviai dalyvavo tarptautinėse parodose, siekdami išlaikyti šią poziciją². Kuo išskirtinė buvo 1968 m. Sovietų Sąjungos pramonės ir prekybos paroda Londone ir konkrečiai Lietuvos SSR paviljonas (toliau – Lietuvos paviljonas, arba Paviljonas) – apie tai ši studija.

Šaltinių apžvalga, arba kaip aš atradau ir tyrinėjau šią istoriją

Jos pradžia susijusi su disertacijos³ tema – XX a. šešto–aštunto dešimtmečių Lietuvos grafinio dizaino istorija. Pasirinkus tokią doktorantūros Vilniaus dailės akademijoje temą, vienas didžiausių uždavinių buvo surasti to laikotarpio grafinio dizaino šaltinius, kurių dauguma pradingo nurašius privatizuotų projektavimo biurų archyvus. Šiuo atžvilgiu itin reikšminga tapo pažintis su grafiku Kęstučiu Gvalda (1927–2011), kurio asmeniniame archyve buvo sukaupta vertinga unikalių septinto ir aštunto dešimtmečių grafinio dizaino šaltinių kolekcija. Taip 2008 m., antraisiais doktorantūros studijų metais, per vieną iš susitikimų ir pamačiau Londono paviljono rūtos ženklą.

Itin svarbus postūmis tyrinėjant Londono paviljono istoriją buvo galimybė 2011 m. išvykti į mokslinę stažuotę Londone⁴, kurios metu turėjau šansą (dabar jau istorinį⁵) apsilankyti pačiame *Earls Court* parodų centre (*Earls Court Exhibition Centre*) bei susipažinti su jame saugotu 1968 m. Sovietinės pramonės ir prekybos parodos archyvu. Pastatas, nuo 1937 m. veikęs kaip vienas pagrindinių Londono parodų centrų, iš tiesų padarė didžiulį įspūdį. Tačiau mane labiausiai dominusios 1968 m. parodos bylos turiniu teko nusivilti, nes neaptikau

Septinto dešimtmečio prekių ženklai, sukurti ETJKB dizainerių:
 Kęstučio Gvaldos (27–32), Kęstučio Ramono (35–39), Laimutės Ramonienės (42–45), Raisos Šmuriginaitės (46, 47, 50), P. Šarkūno (50–55), Kosto Katkaus (58–60), Romualdo Svaskevičiaus (Jurgio Raslano) (61–63, 85–86), Gedimino Karoso (66–68), Gedimino Žilio (68–69), Teresės Bajorūnaitės (74–76), Elenos Lisauskienės (77–79), Monikos Urmanavičiūtės (82), Rasos Dočkutės (83–84), Teresės Ivanauskaitės (89), Raimondo Miknevičiaus (90), Astridos Žilinskaitės (91), Vaidilutės Grušėkaitės (92), Prano Markevičiaus (93), Veros Skliutienės (94) (numeracija pagal originalią iliustraciją, joje buvo įsivėlusį klaidą: du kartus pakartoti numeriai 68 ir 69), *Dekoratívnoe iskusstvo SSSR*, 1972, Nr. 10

6 Lietuvos SSR Liaudies ūkio pasiekimų parodos direkcijos fondas, in: LCVA, f. R-396, ap. 1, b. 57–59, 63, 64; ap. 4, b. 24; Lietuvos SSR vietinės pramonės ministerijos fondas, in: LCVA, f. R-771, ap. 7, b. 320; LSSR Dailės fondas, in: LLMA, f. 350, ap. 1, b. 363.

7 Karolina Jakaitė, „Lietuvos paviljonas Londono parodoje 1968 m.“, in: *Menotyra*, 2013, Nr. 4 (sud. Milda Žvirblytė), p. 302–323.

8 Karolina Jakaitė, „The Lithuanian Pavilion at the 1968 London Exhibition“, translated by Jurij Dobriakov, in: *Art in Translation*, 2015, vol. 7, Issue 4, p. 520–551.

9 Projekto kuratoriai Karolina Jakaitė, Šarūnas Šlektavičius, Gintautė Žemaitytė.

10 Podoktorantūros projektas Vilniaus dailės akademijoje „Lietuvos dizainas tarptautinėse ir Baltijos šalių parodose 1966–1985: ištakos, įtakos, įtampos ir identitetai“, vadovė prof. dr. Giedrė Jankevičiūtė. Projekto kodas Nr. 09.3.3-LMT-K-712-02-0130.

11 Už jų skaitmenines kopijas esu dėkinga Rasai Janulevičiūtei.

12 Mokslinis šaltinis su komentarais anglų kalba *Lithuania London 68*, Vilnius: Lapas, VDA, 2018.

13 2018 04 17–26 stažavausi Rusijos valstybiniame ekonomikos archyve Maskvoje.

nei vienos nuotraukos ar artefakto, susijusio konkrečiai su Lietuvos paviljonu ar kitų Baltijos šalių ekspozicijomis. Vis dėlto nesustojau ir Londone toliau analizavau specializuotus to meto dizaino istorijos šaltinius, saugomus Nacionalinėje meno bibliotekoje (*National Art Library*), Rusų ir sovietologijos studijų bendruomenės bibliotekoje (*Library of Society for Co-operation in Russian and Soviet Studies*) bei Pakuočių ir reklamos muziejaus (Museum of Brands, Packaging and Advertising) kolekcijas. Bene didžiausiu 2011 m. stažuotės Londone atradimu laikiau skaitmenizuotame *The Times* archyve aptiktą straipsnelį „Lietuvius Earls Court“ (*Lithuanian at Earls Court*) – trumpą, bet būtent apie Lietuvos paviljoną ir jo kūrėjus. Jis ilgam tapo savotišku palaikymo ženklu.

Jau Vilniuje rengdama atskirą disertacijos skyrių, skirtą šiai eksportinei parodai, tiesa, tuomet daugiausia dėmesio skirdama būtent grafinio dizaino pavyzdžių analizei, daug laiko praleidau analizuodama Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomas su parodos organizavimu susijusias bylas. Daugumą jų tuomet, 2011 m., po beveik pusšimčio metų, atverčiau pirmą kartą⁶. Čia būta daug atradimų. Pavyko išsiaiškinti daugybę paviljono kūrimo detalių, surasti bei identifikuoti Londono parodai skirtą reklaminių leidinių seriją, saugomą Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Apsigynusi disertaciją prie paviljono temos grįžau 2013 m. rengdama straipsnį⁷ *Menotyros* žurnalui bei 2015 m., kai gavau pasiūlymą jį publikuoti angliškai *Art in Translation* projekte⁸; rengiant šias publikacijas itin reikšmingi buvo susitikimai su dailininku Antanu Kazakausku (1937–2019).

Bene intensyviausia tyrimų banga prasidėjo nuo 2016 m., kai vykdant projektą *Dizaino fondas: sukurta Lietuvoje 7 dešimtmečiuje*⁹ pavyko rasti naujų su paroda susijusių šaltinių bei nufilmuoti išsamų Tado Baginsko interviu apie Londono paviljoną. Kitas etapas sietinas su podoktorantūrinės stažuotės projektu, kurio temą¹⁰ rinkausi galvodama apie šią Londono paviljono studiją. Didžiausia paskata buvo tuo metu netikėtai surasti 140 Baginsko skaidrių kadrų¹¹ iš 1968-ųjų Londono. Toliau laukė šaltinio *Lithuania London 68*¹² parengimo spaudai darbai bei stažuotė Maskvoje¹³. Čia pervertus archyvinės Sąjunginių pramonės ir prekybos rūmų eksportinių sovietų septinto dešimtmečio parodų bylas pavyko išsiaiškinti 1968 m. Londono parodos svarbą. Nors nepavyko rasti oficialių *Earls Court* ekspozicijos fotografijų, itin vertingais atradimais tapo Vilniaus, Rygos ir Talino modelių namų fotosesijų nuotraukos

Tadas Baginskas *Dizaino*
fondo interviu filmavimo
metu, 2016

14 Už šią galimybę esu dėkinga LR kultūros atašė Justei Kostikovaitei ir Lietuvos kultūros institutui.

15 Apie tokios parodos idėjų ne kartą diskutavome su Lolita Jablonskiene jau nuo 2009 m., kai Vilniuje buvo surengta tarptautinė paroda „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1945–1970“ (kuratoriai Jane Pavitt ir Davidas Crowley'is), vėliau – „Modernizacija. XX a. 7–8 deš. Baltijos šalių meno, architektūros ir dizaino kontekstai“ (kuratorės Lolita Jablonskienė, Kai Lobjakas ir Iliana Veinberga).

16 Žr. parodos „Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odisėja“ katalogą *Prieduose*.

17 Teminis kino žurnalas apie Sovietų Lietuvos pramonės ir prekybos parodą Londone, kūrybinė grupė: Petras Abukevičius, Algimantas Čekuolis, Gediminas Skvarnavičius, Lietuvos kino studija, 1968. Internetinė prieiga: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/67597/tarybu-lietuva-1968-30-londone-lietuva>, [žiūrėta 2018-09-17].

18 Už jas esu dėkinga Rimvydui Naujokui ir levai Naujokaitei.

19 Už šią nuorodą esu dėkinga recenzentui prof. dr. Arūnui Streikui.

bei Londono parodos lankytojų knygose suklijuotos originalių spaudos publikacijų iškarpos. Būtent viena iš Maskvos archyve rastų fotografijų paskatino pasirinkti *kapsulės* vaizdinį bei metaforą.

2018 m. į podoktorantūros projektą įsiterpė dar keli šiam tyrimui itin svarbūs įvykiai. Pirmiausia, galimybė dalyvauti tarptautiniame renginyje *Idėjų naktis. Vaizduotės galia (Night of Ideas. Power of Imagination)* Prancūzų institute Londone¹⁴, kurio metu vyko vieša mokslininkų diskusija, skirta 1968-ųjų revoliucijų metinėms *Įsivaizduojant revoliucijas (Imagining Revolutions)*, ten pristatyti pranešimą „Lithuanians at Earls Court London'68“ bei naujai permąstyti revoliucijų idėjas šio paviljono kontekste. Antrasis 2018 m. įvykis buvo paroda „Lietuva. Londonas. 1968. Lietuviško dizaino odisėja“¹⁵ Nacionalinėje dailės galerijoje¹⁶. Rengiant parodą su komandos narių pagalba pavyko rasti itin vertingų, autentiškų 1968 m. paviljono artefaktų, tarp kurių buvo Algimanto Stoškaus vitražo maketas, Gintos Baginskienės stiklo dizaino pavyzdžiai, LRT dokumentinis filmas apie Londono parodą¹⁷ bei Aksanos Naujokienės asmeninio archyvo mados fotografijos¹⁸. Daug naujų įžvalgų suteikė pats parodos kūrybinis procesas, diskusijos ir įvairios sąsajos, išryškėjęsios rengiant parodą ir vėliau bendraujant su lankytojais, jų klausimai bei pastabos.

Tad per visą tyrimų laikotarpį buvo ištirti pagrindiniai su 1968 m. Londono paroda susiję Lietuvos, Londono ir Maskvos archyviniai šaltiniai. Dalis kontekstinės informacijos buvo surinkta atlikus išsamią septinto dešimtmečio antros pusės periodikos analizę. Perversti 1967–1969 m. laikraščiai ir žurnalai: *Gimtasis kraštas, Jaunimo gretos, Literatūra ir menas, Mokslas ir technika, Kooperatininkas, Kultūros barai, Nemunas, Tarybinė moteris, Švyturys*, taip pat specializuoti dizaino srities leidiniai: *Banga, Tara, Reklama, Siluett, Rīgas Modes, Dekorativnoe iskusstvo SSSR, Techničeskaja estetika, Kunst ja Kodu* ir kt.

Ieškant medžiagos apie 1968-ųjų Londoną, dizaino tendencijas, buvo taip pat analizuojami angliški specializuoti to meto dizaino srities leidiniai *Design, Modern Publicity: Annual of International Advertising Art, Festival of Britain* bei britų spaudoje ir Londono išeivių laikraštyje *Europos lietuvis*¹⁹ pasirodžiusios su 1968 m. paroda susijusios recenzijos.

Susitikimai su kūrėjais ir liudininkais, arba sakinės istorijos šaltinių analizė

Vis dėlto stipriausių impulsų suteikė susitikimai su paviljono kūrėjais bei liudininkais. Nestruktūruoto interviu metodu²⁰ siekiau išsiaiškinti daugybę su paviljono kūrimu susijusių aplinkybių ir detalių. 2008–2012 m. laikotarpiu buvo virš 10 tokių interviu. Daugiausia pokalbių būta su Tadu Baginsku. Nuo 2016 m. susitikimų ir interviu sąrašas dar pasipildė. Tarp jų išskirčiau susitikimus su Roma Grendiene²¹, perdavusia Antano Grendos²² parodoje „Expo 1970“ Osakoje rašytą dienoraštį, Dalia Stoškute²³, suradusia tėvo Londone darytas skaidres, taip pat interviu su Laimučiu Valeika²⁴.

Ši knyga nebūtų atsiradusi, jei ne galimybė susitikti su paviljono kūrėjais, jų pasitikėjimas ir atvirumas. Prisipažinsiu, kad detektyvinių momentų ir dizaino *archeologijos* buvo daug, ir su tuo susiję atradimai mane bene labiausiai džiugino: kiekvienas naujai surastas artefaktas, fotografija, dokumentas ar jame perskaityta nauja nuoroda įkvėpdavo tolesniems tyrimams, mažiausių detalių ir jas siejančių gijų paieškoms. Jau bebaigiant rengti knygos rankraštį, Baginskas surado dar vieną, ketvirtąją, Londono skaidrių dėžutę, kurioje atsivėrė 50 naujų kadrų iš 1968-ųjų Londono.

Tai buvo *intencionalioji* dizaino²⁵ tyrinėjimų dalis, itin reikšminga analizuojant dizaino srities projektus, atskleidžianti užsakovo pateiktą užduotį, sudarytas ar nesudarytas galimybes ją realizuoti. Todėl ir patį tekstą dėlto jau tarsi *koliažinį dialogą*, kartais *monologą* ar *polilogą*, kuriame girdimos kelios pagrindinės linijos. Vienoje – amžininkų balsai, daugiausia išgirsti interviu ir pokalbių metu, kai kuriais atvejais cituojami iš jau publikuotų atsiminimų ir šaltinių. Tai tyrimo dalis, mokiusi empatijos, esminio visų dizaino procesų įrankio: įsiklausyti, išgirsti ir bandyti įsijausti²⁶. Kartu šiuos pasakojimus siekiau įrėminti platesniame dizaino lauko paveiksle, pateikdama papildomų detalių iš to meto šaltinių, sugretindama su žinomais pasauliniais vardais ir pavyzdžiais. Norėdama įgarsinti antrosios linijos balsus, pasitelkdavau ne tik savo nuomonę, bet ir kitų tyrėjų įžvalgas bei tyrimų rezultatus.

Kadangi 1968 m. paviljonas buvo eksportui skirtas projektas, jis liko beveik nežinomas. Visos su paviljonu susijusios istorijos buvo didžia dalimi pamirštos, neafišotos, sunkiai prieinamos. Tad pagrindinis šios studijos tikslas – išsamiai atskleisti 1968 m. Londono parodos Lietuvos paviljono istoriją,

20 Aurimas Švedas, „Sakinės istorijos galimybės sovietmečio ir posovietmečio epochos tyrimuose (atminties kultūros ir istorijos politikos problematikos aspektas)“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2010, Nr. 26, p. 148–161.

21 Už šią pažintį esu dėkinga Lijanai Natalevičienei.

22 Antanas Grenda (1935–2017), ilgametis Vilniaus modelių namų direktorius, dalyvavęs parodoje „Expo 1970“ Osakoje.

23 Algimanto Stoškaus (1925–1998) dukra, menotyrininkė, sauganti tėvo archyvą.

24 Su juo ir dar keliais liudininkais – dailininku Alfonsu Čepausku, žurnalo *Mokslas ir technika* meniniu redaktoriumi, dailininku ir fotografu Rimantu Dichavičiumi – buvo bendrauta telefonu bei raštu.

25 Žvelgiant iš šiandienos pozicijos, dauguma paviljono eksponatų – logotipai, baldai, šviestuvai, kinetinė stiklo instaliacija, gintaro pano, pakuotės, reklaminiai leidiniai, apipavidalinimo sprendimai – priskirtini dizaino laukui, tačiau 1968 m. šio angliškos kilmės žodžio buvo vengiama dėl „kapitalistinio“ atspalvio ir socialistinės ideologijos neatitikimo. Oficialiame diskurse dizaino sąvoką stengiasi pakeisti įprastais to meto terminais: pramoninė dailė, pramoninė (arba techninė) estetika, meninis konstravimas arba pramoninis modeliavimas. Specializuotuose konstravimo biuruose dirbę žmonės dažniausiai vadinti dailininkais-konstruktoriais, pramonės gaminių modeliavimais arba dailininkais-apipavidalintojais, ir tik retkarčiais – dizaineriais. Jų veikla buvo tarp taikomosios dailės ir pramoninės gamybos, technikos ir estetikos, jai būdinga priešara tarp teorijos ir praktikos, modernių vienietinių projektų ir gamybinio broko, profesinės meistrištos ir chaltūros, deklaruojamos gerovės ir nuolatinio deficito.

26 Nors mane ir pašnekovus skyrė nemažas amžiaus skirtumas, anuomet kurdami paviljoną jie buvo 30–40-mečiai, būtent tokio amžiaus, kokio aš buvau tyrimo metu.

Tado Baginsko 1968 m.
Londono skaidrių dėžutės

kontekstualiai analizuojant sukurtus dizaino kūrinius, autorių intencijas ir laikmečio aplinkybes. Šioje studijoje siekiama įvesti tam tikrus konceptualius eksportinio dizaino vertinimus bei atverti kapsulėse uždarytus, nežinomus Lietuvos dizaino istorijos puslapius su viltimi, kad ateityje šie lietuviški pavyzdžiai galėtų būti integruoti į platesnius pasakojimus, Rytų ir Centrinės Europos dizaino studijas.

Metodologiniai tyrimo įrankiai ir laikotarpis

Tai yra vieno konkretaus paviljono atvejo analizė, todėl šiam tyrimui itin artimos *mikroistorijos metodologinės prieigos*²⁷, ypač kaip jas įvardija vienas iš šio metodo kūrėjų Carlo Ginzburgas: „[K]ai mikro yra sietina su mikroskopu kaip analitiniu metodu, kuris ir yra mikroistorijos projekto esmė. [...] Atvejais, ištyrinėtas giliai ir visapusiškai [...] gali padėti įžvelgti didesnius dalykus.“ Iš tiesų, sukaupus daug ir įvairių šaltinių, paviljono istoriją siekta ištyrinėti kuo giliau, tačiau didžiausias dėmesys buvo skiriamas dizaino istorijos tyrimams. Aprašant ir analizuojant atskirus kūrinius, laikytasi *kontekstualios prieigos*, į dizaino objektus ir reiškinius žvelgiant platesniame socialiniame-kultūriniame kontekste. Šis tyrimas taip pat atliepia *polifoninės* meno istorijos tyrimų idėjas klausiant, kaip vieni ar kiti lokaliai reikšmės reiškiniai, aptarinėjami studijoje, gali susisiekti su Vakarų ar apskritai kitų šalių tendencijomis²⁸.

Detaliai analizuojant paviljono istoriją, chronologinės ribos šiek tiek prasiplėtė ir apėmė beveik visą septintą dešimtmetį. Tai susiję su tuo, jog paviljono kūrimo procesas prasidėjo 1967 m., o jo vertinimai bei kitos sąsajos nuvedė iki 1970 m., kitos eksportinės „Expo“ parodos Osakoje. Pateikiant tam tikrus kontekstualius vertinimus atsigręžiama ir į kitas svarbias tarptautines parodas: 1937 m. Paryžiaus, 1958 m. Briuselio ir 1967 m. Monrealio „Expo“.

27 Sigurður Gylfi Magnússon, István M. Szijáráto, *What is Microhistory? Theory and Practice*, London, New York: Routledge, 2013; „Age of Revolutions, Fear, Reverence, Terror: an Interview with C. Ginzburg“. Internetinė prieiga: <https://ageofrevolutions.com/2017/12/04/fear-reverence-terror-an-interview-with-carlo-ginzburg/>, [žiūrėta 2018-12-07].

28 Piotr Piotrowski, *In the Shadow of Yalta. Art and the Avant-Garde in Eastern Europe 1945–1989*, London: Reaktion Books, Ltd., 2009; Piotr Piotrowski, „How to Write a History of Central-East European Art?“, in: *Third Text*, Special Issue: *Socialist Eastern Europe*, 2009, vol. 23, No. 1, p. 5–14; Piotr Piotrowski, „The ‚Thaw‘“, in: *Odwilż. Sztuka ok. 1956 r. (The Thaw. Art ca. 1956)*, pod red. Piotr Piotrowski, Poznań: Muzeum Narodowe, 1996, p. 243–259; Piotr Piotrowski, „Towards a Horizontal History of Modern Art“. Internetinė prieiga: https://monoskop.org/images/9/93/Piotrowski_Piotr_2009_Toward_a_Horizontal_History_of_the_European_Avant-Garde.pdf, [žiūrėta 2013-08-29].

29 Pradedant pirmąja 1851 m. Londono paroda, pasaulinėmis XX a. „Expo“ parodų, atskiriomis ilgametėmis tarptautinių mugių, festivalių tradicijomis.

30 David Crowley, Jane Pavitt, *Cold War Modern: Design 1945–1970*, London: V&A Publishing, 2008; Victor Buchli, „Khrushchev, Modernism, and the Fight against ‘Petit-bourgeois’ Consciousness in the Soviet Home“, in: *Journal of Design History*, vol. 10, No. 2, 1997, p. 161–176; Victor Buchli, *An Archaeology of Socialism*, Oxford, New York: Berg, 1999; György Peteri, „Nylon Curtain – Transnational and Transsystemic Tendencies in the Cultural Life of State-Socialist Russia and East-Central Europe“, in: *Slavonica*, vol. 10, No. 2, 2004, p. 113–123; Susan E. Reid, „Destalinization and Taste, 1953–1963“, in: *Journal of Design History*, 1997, vol. 10, No. 2, p. 177–201; Susan E. Reid, „Khrushchev Modern. Agency and modernization in the Soviet home“, in: *Cahiers du monde russe*, 2006/1, vol. 47, p. 227–268; Susan E. Reid, „The Soviet Pavilion at Brussels’58: Convergence, Conversion, Critical Assimilation, or Transculturation?“, in: *Cold War International History Project*. Internetinė prieiga: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/WP62_Reid_web_V3sm.pdf, [žiūrėta 2018-01-18]; Castillo Greg, *Cold War on the Home Front: the Soft Power of Midcentury Design*, Mineapolis, London: University of Minnesota Press, 2010; Verity Clarkson, „Sputniks and sideboards: exhibiting the Soviet ‘Way of Life’ in Cold War Britain 1961–1979“, in: *A People*

Passing Rude: British Responses to Russian Culture, ed. by Anthony Cross, Cambridge: Open Book Publishers, 2012, p. 285–300.

31 Fedja Vukić, *The Other Design History*, Zagreb: Upi2M Books, 2015.

32 2008 m. paroda surengta Viktorijos ir Alberto muziejuje Londone, 2009 m. paroda eksponuota Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje, išsamus katalogas su įžanginiu straipsniu, išverstu į lietuvių kalbą.

33 Studijoje vartojamas „Pabaltijo“ (*Прибалтика*) terminas atspindi sovietų geopolitikos viziją, pagal kurią trys prie Baltijos jūros esančios sovietinės respublikos – Estija, Latvija ir Lietuva – sudarė vientisą geopolitinį darinį, vieniamą istorinių, kultūrinių, ekonominių ypatumų. Greta šio sovietų viešajame diskurse plitęsio termino vartojamas sinonimiškas terminas „Baltijos respublikos“ ir išvestinis perestroikos laikais paplitęs terminas „Baltijos šalyms“.

34 Lolita Jablonskienė, „Trumpa judėjimo „Meną į buitį“ istorija“, in: David Mabb: *Menas kasdienybei*, Vilnius: Šiuolaikinio meno centras, 2006, p. 12–18; Marija Drėmaitė, „Akarietiškuo kaukė: sovietų Lietuvos manifestacijos“, in: *Pasakojimas tęsiasi: modernizacijos traukinyje. Lietuvos šimtmetis: 1918–2018*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Nerijus Šepetys, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018, p. 50–60; Eglė Jaškūnienė, „Grafika ir fotografija. Integracijos pradžia „atlydžio“ laikotarpiu Lietuvoje“, in: *Vilniaus fotografijos mokykla. Tęstinumo ir naujų strategijų problemos*, sud. Margarita Matulytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 153–171; Lijana Natalevičienė, „Taikomoji dailė: 1955–1974: folklorinis modernizmas“, MO muziejus. Internetinė prieiga: <http://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/taikomoji-daile/19551974-folklorinis-modernizmas/daile-kasdienybei/6926>, [žiūrėta 2018-01-18].

35 Sovietmečio tyrimai paskatino ieškoti naujų šios istorijos perskaitymo būdų ir davė naudingų įžvalgų, tarp jų išskirčiau šias studijas ir tekstus: Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007; *Nematoma sovietmečio visuomenė*, moksl. red. Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis židiny-Aidai, 2015; Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis židiny-Aidai, 2018; *Teodoras Kazimieras Valaitis 1934–1974*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.

Tyrimo sąvokos ir sutrumpinta istoriografija

Šis tyrimas įsirašo į pasaulinių parodų ir paviljonų tyrimų tradiciją²⁹, Šaltojo karo dizaino studijas³⁰ bei Centrinės ir Rytų Europos dizaino istorijos tyrimus, kurių atradimai bei įžvalgos³¹ buvo itin svarbūs tiek darbo pradžioje, tiek jo eigoje – formuluojant prieigas, ieškant kontekstinės lyginamosios medžiagos. Išskirčiau su tarptautine paroda „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1945–1970“³² susijusių tyrimų reikšmingumą, ypač dėl naujų Rytų Europos pavyzdžių įtraukimo ir jų kontekstualizavimo. 1968 m. sovietinę Londono parodą yra tyrinėję Verity Clarkson, Susan E. Reid, Jane Pavitt, tačiau reikia pažymėti, jog jų studijose neakcentuojamas išskirtinis dėmesys tais metais *Pabaltijo* respublikų paviljonams³³. Iš lietuvių autorių apie Lietuvos ekspoziciją Londone yra rašiusios Lolita Jablonskienė, Giedrė Jankevičiūtė, Eglė Jaškūnienė, Marija Drėmaitė, Lijana Natalevičienė³⁴.

Šis tyrimas prisideda ir prie Baltijos šalių dizaino tyrimų, nors, reikia pripažinti, tai tik pati pradžia. Pagilinti vaizdą padėtų detalesni Latvijos bei Estijos dizaino istorijos tyrimai, archyvinė šaltinių analizė, tačiau padėtų apsunkina tai, jog pagrindinių dalyvių jau nepavyktų pakalbinti. Šiek tiek plačiau Baltijos šalių dizaino aspektą bandyta išplėtoti šeštajame skyriuje, rašant apie mados dizaino pristatymus Londone. Tam itin pasitarnavo Talino mados namų ir kostiumo dizaino atvejų studijos.

Pastaraisiais metais itin suintensyvėję sovietmečio tyrimai, istorikų ir menotyrininkų monografijos įkvėpė pagal surinktą medžiagą parengti studiją. Kai kurių autorių įžvalgos tapo savotiškais atspirties taškais, taip pat postūmiu³⁵ nuolat klausiti, lyginti ir ieškoti atsakymų į svarbiausius šio tyrimo klausimus. Kaip galėjo atsirasti toks *nesovietiškas* paviljonas sovietmečiu? Paviljono kūrėjai ne kartą minėjo jiems suteiktą „laisvę“, bet kokia galėjo būti laisvė nelaisvės sąlygomis? Arba vizionieriškas dizainas skurdo ir nekokybės kontekste? 1968-ųjų Londonas, kai uždarytos sienos?

Siekdama iššifruoti minėtuosius klausimus ir kontekstualizuoti šią istoriją, pasirinkau *kapsulės* raktąžodį: vaizdinį ir metaforą. Jį pirmiausia padiktavo pats Šaltojo karo laikotarpis ir kosmoso lenktynių tematika. Daugiausia tikro dydžio kapsulių, erdvėlaivių ir originalių dizaino detalių teko išvysti Kosmoso muziejuje Maskvoje, – juntant grėsmingą Šaltojo

karo laikų atmosferą, klaustrofobiškai suspaustą erdvę ir visišką nežinomybę. Išvydusi tikras kapsules pradėjau visoje Londono paviljono istorijoje išvelgti vis daugiau *kapsuliškumo* – uždarumo ir atotrūkio nuo realaus gyvenimo.

Pirmiausia apie kapsulės, kaip uždaros erdvės ir talpyklos, reikšmę. Bendrąja prasme – tai vienas iš geležinės uždangos sinonimų. Ją taip pat pasufleravo paviljono kūrimo bei eksponatų transportavimo aplinkybės. Visi Lietuvos paviljono eksponatai prieš juos išsiunčiant į parodą buvo supakuoti į didžiules dėžes (dauguma 415×42×10 m), – jų buvo daug, kai kurios itin sunkios (pavyzdžiui, 9460 kg). Į Londoną konteineriai su dėžėmis išplaukė laivais per Leningradą (dab. Sankt Peterburgą) ir atgal negrįžo³⁶.

Čia taip pat galima prisiminti Andy Warholo dėžių projektą, pradėtą būtent 1968 m., kurio pavadinimas padiktavo ir *laiko kapsulės* metaforą. Kai kuriais šios studijos atvejais tokia metafora gali būti tinkama (tam tikru aspektu tai yra septinto dešimtmečio Lietuvos dizaino istorijos studija), tačiau grynai *varholiška* prasme yra šiek tiek apgaulinga: [tariamai] radę 1968 m. Londono parodos dėžes, jose išvystume ne visai adekvatų 1968-ųjų dizaino paveikslą. Kodėl?

Beveik visi Lietuvos paviljono objektai – kinetinė vitražo instaliacija, konstruktyvistinis gintaro pano, modernūs biuro baldai, kosminiai šviestuvai ir eksportiniai reklaminiai leidiniai – buvo sukurti ir pagaminti specialiai šiai eksportinei parodai tarsi kokiam kosminei misijai. Ne veltui ant kai kurių dokumentų buvo užrašai „Eksport“ arba „Visiškai slaptai“. Jie išsiskyrė konceptualiais užmojais, netipiškumu, novatoriškumu ir drąsa, demonstravo nebūtą kokybę ir laisvę. Kazakausko žodžiais, „nieko panašaus nebūtų praleidę, – [praleido] tik todėl, kad Londonui“, – beveik visiems nagrinėjamiems objektams galiojo būtent tokia nuostata.

Paviljono istorija kartais atrodydavo kaip „iš režimo akiračio tariamai ar realiai išsprūdęs reiškinys“³⁷. Tačiau jis buvo propagandos formuotojų rankose ir galvoje: tai buvo specialiai režimo „praleistas“ reiškinys. Eksportinis paviljonas (Vakarams adresuotoje parodoje) akivaizdžiai buvo naudingas sistemai ir oficiozui, tad lietuvių kūrėjų intencijas buvo siekiama palenkti propagandos labui. Nors šio tyrimo tikslas nėra leisti į polemiką apie prisitaikymą ir pasipriešinimą, kartu reikia pripažinti, kad daugeliu atvejų studijoje kalbama apie tą „kultūrinio elito ir visuomenės dalį, kuri buvo aktyviai įsitraukusi į sovietinį projektą arba kūrybiškai prie jo prisitaikiusi“³⁸. Tai, Czesławo

36 Maskvos archyviniai šaltiniai rodo, kad pasibaigus parodai iš Londono vienas laivas su likusiais eksponatais turėjo grįžti į Klaipėdą, tačiau šio krovinio likimas nežinomas. Apie Stoškaus vitražo sugrįžimo detektyvinę istoriją rašoma septintajame studijos skyriuje.

37 *Nematoma sovietmečio visuomenė*, p. 9.

3

Выставочный

Выставочный заказ № 2281
 № 8
 29 сентября 1968 г.

Исполнитель: Экспортно-Импортная Компания «НОВОЭКСПОРТ»
 Москва, А.287, Бабушкинская ул., 47-А
 Телефонный адрес: МОСКВА «НОВОЭКСПОРТ»
 Телефон 1303
 Телеграф: И 5-66-90

Заказчик: Художественный фонд Литовской ССР, г. Вильнюс
 Конция: Госплан Литовской ССР, г. Вильнюс

КАНАЛ-НАРЯД № 22 В-269

Предмет заказа-наряда: Советско-торгово-промышленная выставка в г. Лондон (Англия) 1968 г.

Наименование товара, основные технические данные, упаковка	Ед. измер.	Колич-во	Срок отгрузки
Ковры ручные настенные и для пола	шт.	8	С 20 мая по 10 июня 1968 г.
Изделия из керамики	"	30	
из металла	"	30	
из дерева	"	20	
Итого			

Техническая и товаросопроводительная документация оформляется на экспортные накладные № 2281

Отгрузку производит экспортер по ж.д. навалочным вагонами внутреннего назначения

Стандия и дорога назначения: Согласно транспортной инструкции

Через пограничную станцию: Ленинградская железная дорога

Получатель и его почтовый адрес: Художественный фонд Литовской ССР, г. Вильнюс

В ж.д. двух вагонах в графе: (страна, пункт)

2281 29 сентября 1968 г.

г. Ленинграда

Провозные платежи по ж.д. дороге оплачиваются до ст. Маркировка: маркировка

Согласно приложенной транспортной инструкции

исполнитель: Володьф. П.   кондуктор: А. Б.

1968 m. vasario 8 d. LSSR Dailės fondo raštas dėl į Londono parodą siunčiamų eksportinių pavyzdžių – kilimų ir suvenyrinių dirbinių (iš keramikos, metalo ir medžio), LLMA

Miłoszo žodžiais, nuolatiniai *ketmaniški* ėjimai, kai „Ketmano esmė yra prieš ką nors nukreiptas savęs realizavimas“³⁹.

Tačiau tyrimo atradimai parodė, jog tai kartu buvo išimtinis atvejis, nes susiklosčius nenumatytoms aplinkybėms kai kurie propagandos momentai suveikė atvirkščiai. Studijoje nagrinėjami išskirtiniai eksportiniai objektai netapo „viešojo visuomenės paveikslu“⁴⁰ dalimi. Tad pasirinkta kalbėti apie nematytą (ir kartu nematomą) sovietmečio dizaino istorijos pusę.

Dar viena kapsulės reikšmė radosi galvojant apie izoliuotą dizaino lauko ir pačių dizainerių situaciją (Baginsko frazė: „Mes gyvenome tarsi visuomenė visuomenėje“) ir jų intencijas, nes pats dizainas buvo tarsi *kapsulė* socialistinėje santvarkoje ir planinėje ekonomikoje, kai inovatyviausi projektai buvo įgyvendinami tik pasiekimų ir eksportinių parodų progomis.

Jau pasirinkusi *kapsulės* raktąžodį, jį pastebėdavau kitų sovietmečio tyrėjų tekstuose. Kaip antai Giedrės Jankevičiūtės pratarmėje, pristatančioje Nerijaus Šepečio tekstą apie su eksportinėmis parodomis daug dirbusį Teodorą Kazimierą Valaitį, kur žodžiu *kapsulė* taikliai įvardijami tokios tematikos tyrimų iššūkiai. Ši studija taip pat skatina ryžtis drąsesnei akistatai su sovietų Lietuvos kultūros paveldu, siekiant pažinti „kol kas didžiąja dalimi nutylėtų prisiminimų kapsulėje įstrigdytą laiką“⁴¹. Londono parodos ir paviljono pasakojimai, skaidrės, aprašomi dizaino artefaktai buvo įstrigdyti lygiai 50-čiai metų. Kapsulės raktąžodį taip pat yra panaudojusi ir Nerija Putinaitė, recenzuodama⁴² Erikos Grigoravičienės knygą⁴³. Nors joje daugiausia buvo kalbama apie vėlyvojo sovietmečio laikotarpį, kai kurios įžvalgos buvo vertingos ir mano tyrimo temai:

Eižėjant režimui, jis nebuvo pajėgus talentingus kūrėjus priversti visomis jėgomis jam tarnauti, tačiau gebėjo tam tikras raiškas, kurias šiandien identifikuojame ar interpretuojame kaip laisvas, izoliuoti dirbtuvių ar jų asmeninės erdvės kapsulėse, padaryti nežinomas ir nesuprantamas platesnei visuomenei. [...] Jei tuos vaizdinius ir elementus, kuriuos E. Grigoravičienė atskleidė knygoje, vadinsime „laisve“, režimas ją buvo uždaręs gana sandarioje ankštoje kapsulėje.⁴⁴

38 Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija...*, p. 8.

39 Czesław Miłosz, *Pavergtas profas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 92.

40 *Nematoma sovietmečio visuomenė*, p. 9.

41 Nerijus Šepetyš, „Apie intelektualų kūrėjų, (ne)palankų laiką, įsakinančius kontekstus...“, p. 5.

42 Nerija Putinaitė, „Laisvė kapsulėje“, *Polilogija*, 2018, Nr. 2 (90), p. 114–121.

43 Erika Grigoravičienė, *Ar tai menas, arba Paveikslas (ne)laisvė*, Vilnius: Inter se, 2018.

44 Nerija Putinaitė, „Laisvė kapsulėje“, p. 121.

Knygos struktūra

Studiją sudaro įžanga „Šaltojo karo kapsulė: sovietinis eksporto paviljonas“ ir septyni skyriai. Pirmasis skyrius „Dizainas ir baimė: *Pabaltijo* respublikos politinių sistemų varžybose“ skirtas pristatyti Šaltojo karo laikotarpio ir kosmoso lenktynių paveiktą parodos kontekstą, mastą, Baltijos respublikų paviljonus atsigręžiant į ankstesnes parodas. Antrajame, „Paviljono simboliai: nuo rūtų ir gintarų iki metalo sferų“, analizuojamas Lietuvos paviljono kūrimo procesas tiek iš architekto pozicijų, tiek iš organizacinės ir vadybinės pusės. Trečiajame skyriuje „Lietuviai *Earls Court*: vitražas, verbos ir skandinaviško stiliaus stiklas“ aptariami vizionieriški Lietuvos paviljono projektai ir jų recepcija Londone. Ketvirtasis skyrius „Nė velnio nebijau: drąsus grafinis dizainas“ skirtas grafinio dizaino pavyzdžių analizei, tarp kurių drąsiausiais galima laikyti Kazakausko sukurtą *Lithuania London 68* ir *Lietuviškų suvenyrų* katalogus. Juos abu sieja Rimtauto Gibavičiaus velniukai, tad ne veltui skyriaus pavadinimui pasiskolinau septintame dešimtmetyje jo iliustruotos knygos *Nė velnio nebijau* pavadinimą. Penktajame skyriuje „Modelių namų kolekcijos: nuo Paryžiaus mados citatų iki Kauno triacetato“ pristatomos Vilniaus, Rygos ir Talino modelių namų kolekcijos, kurios analizuojamos pasitelkiant pačių dizainerių atsiminimus, padedančius atskleisti to meto mados pasaulio virtualumą, siekį lygiuotis į pasaulio tendencijas, taip pat vartotojų ir kritikų atsiliepimus. Šeštajame skyriuje „Ištrūkus už geležinės uždangos: svinguojantis Londonas“ veiksmas persikelia į 1968-ųjų Londoną, kurį itin jautriai ir kartu *dizaineriškai* užfiksavo iš už geležinės uždangos ištrūkusių Lietuvos menininkų Baginsko ir Stoškaus žvilgsniai į kitokį pasaulį. Virš 200 spalvotų skaidrių kadrų, išsaugotų menininkų asmeninėse kolekcijose, yra vienas iš šio tyrimo atradimų. Septintasis skyrius „Prahos įvykiai: anti-sovietiniai protestai gatvėse“ skirtas paskutiniųjų parodos dienų įvykiams, kurie buvo susiję su sovietų tankų invazija į Prahą ir Londone prasidėjusiais protestais prieš sovietinę parodą *Earls Court*. Šiame skyriuje taip pat analizuojami lankytojų knygų atsiliepimai, lietuvių išėivių reakcijos, kurių dauguma surastos *Europos lietuvių* savaitraštyje. Epilogas „Apie paviljono nesėkmes ir sėkmes“ skirtas apibendrinančioms įžvalgoms apie nepalankiai ir palankiai susiklosčiusias eksportinio paviljono aplinkybes.

Knygoje paminėta per 100 Lietuvos dizaino vardų – septinto dešimtmečio kūrėjų, nuo svarbiausių šio paviljono menininkų iki smulkiausio prekės ženklo autoriaus, pakuotės ar bukletų

dizainerio. Studijoje pristatoma daugiau nei 200 iliustracijų, kurių dauguma publikuojamos pirmą kartą, maloniai sutikus valstybinių archyvų ir asmeninių kolekcijų autoriams.

Autobiografinės detalės

Jau sugalvojusi knygos pavadinimą, naujai perskaičiau net savo vardo trumpinyje (*Karo*) užšifruotą reikšmę, tad įvado pabaigai – kelios autobiografinės su Šaltuoju karu susijusios detalės, iš atminties naujai iškilusios rašant šią studiją.

Gimusią 1978 m. Kaune, nuo pat mažų dienų žaidimų, įausenų ir net sapnų pavidalais mane lydėjo Šaltojo karo vaizdiniai ir baimės, susijusios su labai realiais aplinkos artefaktais. Antai po daugiabučiu namu, kuriame vaikystėje gyvenau, buvo įrengta bombų slėptuvė – kartais žaisdami čia slėpdavomės. Iš Romainių pradinės mokyklos laikų prisimenu karinio parengimo pamokas ir pavojingus žygius po apleistus fortus, į kuriuos leisdavomės su kiemo draugais. Galiausiai kiekvieną dieną važiuodama į mokyklą matydavau kosminiam skrydžiui paruoštos raketos skulptūrinę kompoziciją⁴⁵, o pakeliui į kaimą pas senelius Nemunėlio Radviliškyje – kosmonautų alėją.

Vieną stipriausių įspūdžių paliko apsilankymas požeminėje Šaltojo karo laikų raketų šachtoje Plokštinės miške. Tai buvo jau studijų Vilniaus dailės akademijoje metais atliekant pirmo kurso dailėtyros praktiką Platelių apylinkėse⁴⁶. Būtent toje bazėje nuo 1963 iki 1978 m. buvo dislokuojamos keturios vidutinio nuotolio balistinės raketos „SS-4“, apginkluotos dviejų megatonų galios termobranduolinėmis galvutėmis. Visos jos buvo nutaikytos į Vakarų Europos miestus, ir būtent šioje bazėje 1968 m. rugpjūčio paskutinėmis dienomis budėjo ypatingoje parengtyje buvę kariai.

Galų gale visą šį tyrimo laiką mane supo ne tik septinto dešimtmečio žurnalai, plakatai, pageltę bukletai, nuotraukų kopijos, įvairiausios dėžės ir dėžutės, – be atradimo džiaugsmų, kamavo ir įvairios abejonės bei baimės. Didžiąją tyrimo dalį visa tai vyko tarp tikrų Šaltojo karo laikų sienų: Vilniuje gyvenant buvusiam sovietų karininkų name, po kuriuo taip pat buvo įrengta Šaltojo karo laikų slėptuvė. Kiekvieną dieną žvilgsniu ar judesiu tekdavo susitikti su kieme stūksančiu betoniniu kubu, kuris kartu yra vienas iš slėptuvės išėjimų.

Taip ir šioje studijoje nuolat ieškojau išeities taškų, tiesioginių ir perkeltinių, atvirų ir paslėptų.

45 Kaune Raudondvario pl. ant devynaukščio namo Nr. 200 fasado esantis kosmoso tematikos pano.

46 VDA pirmo kurso dailėtyros studentų ekskursija vyko 1997 m., tuomet į raketų bazę mus įleido pagal specialų praktikos vadovo prof. dr. Adomo Butrimo prašymą ir susitarimą. Nuo 2012 m. Šaltojo karo ekspozicija tapo Žemaitijos nacionalinio parko oficialiu padaliniu, prieinamu lankytojams.

Pačiame Šaltojo karo įkarštyje, 1968 m., Londone vyko Sovietų Sąjungos prisistatymo paroda, kurioje daug dėmesio buvo skirta Baltijos šalims. Lietuvos paviljoną kurti patikėta jauniems menininkams – architektui Tadiui Baginskui ir vitražistui Algimantui Stoškui.

Apie tai, koks dizainas, eksportiniai leidiniai, moda ir suvenyrai parinkti reprezentuoti tuometę sovietinę Lietuvą, kas juos kūrė ir kaip spalvingame Londone jautėsi iš už geležinės uždangos ištrūkę jauni kūrėjai, pasakoja dizaino istorikė Karolina Jakaitė.

www.lapspbooks.com

Nuotraukoje – Tadas Baginskas ir
Algimantas Stoškus Lietuvos paviljone
Earls Court parodų centre Londone, 1968

Pirmojo viršelio nuotraukos autorius
Tadas Baginskas

ISBN 978-609-8198-21-8

9 786098 198218